

Бичкова Т. С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ МИНУЛОЇ ДІЇ В РУКОПИСНОМУ ЗБІРНИКУ І ПОЛОВИНИ XVIII СТ. З ТЕРИТОРІЇ БОЙКІВЩИНИ

Стаття присвячена аналізу форм минулого часу, засвідчених у рукописному збірнику I пол. XVIII ст. із села Хітар Стрийського повіту.

З'ясовано, що засоби вираження минулої дії, зафіксовані у пам'ятці, відзначаються своєю різноманітністю і є репрезентантами 1) живої української загальнонародної мови, 2) діалектного мовлення, зокрема відображають риси бойківських говірок, на території поширення яких був створений рукопис, а також 3) книжної писемної традиції.

*У парадигмі минулого часу виявлено залишки перфектних форм (енклітики), характерні для багатьох південно-західних говорів. Вони могли стояти у пост- або препозиції відносно дієслова, а також розміщуватися на певній відстані від нього чи приєднуватися до інших частин мови. У I ос. одн. засвідчено енклітики **-(ї)ем, -м**. У II ос. одн., попри перевагу повних форм перфекта із допоміжним дієсловом **єси**, зафіксовано енклітики **-єсь, -сь**. У множині – **сме, смо** (I ос.) та **сте** (II ос.). Форми III ос. однини і множини послідовно виступають без допоміжного дієслова. У досліджуваній пам'ятці засвідчено і колишній плюсквамперфект (давноминулий час). З-поміж засобів вираження минулої дії виокремлено низку ітеративних дієслів на позначення багаторазовості або повторюваності дії, які загалом зникли до кінця XVII ст., проте продовжували вживатися у Хітарському рукописі. З'ясовано, що архаїчні форми аориста, представлені незначною кількістю прикладів, використовувалися у пам'ятці зі стилістичною метою і були переважно засобом типізації мовлення деяких персонажів. Крім цього, у збірнику засвідчено явище транспозиції – використання форм майбутнього простого часу для вираження значення минулої дії. Зазначено, що часто такі транспозити у тексті створюють ефект раптовості.*

Перевага живомовних форм минулого часу – і тих, що пізніше закріпилися як норма української літературної мови, і діалектних, у Хітарському рукописному збірнику I пол. XVIII ст. свідчить про руйнування книжних традицій у тогочасній літературно-писемній практиці, а подальші дослідження пам'ятки дадуть змогу уточнити окремі аспекти функціонування мови пізньосередньоукраїнської доби на західноукраїнських землях.

Ключові слова: Хітарський рукописний збірник, пізньосередньоукраїнська мова, перфект, енклітики, плюсквамперфект, аорист, ітеративні дієслова.

Постановка проблеми. Дослідження пам'яток письма не втрачає своєї актуальності у сучасному мовознавстві. Основним джерелом вивчення мови пізньосередньоукраїнської доби (II пол. XVI – кін. XVIII ст.) на західноукраїнських землях є різноманітні за своєю жанровою специфікою рукописні збірники. Вони важливі тим, що значна їх частина була написана мовою, у якій переважали загальнонародні та локальні елементи, і тому дають змогу простежити розвиток і функціонування мовної системи, зокрема граматичної, у зазначений період. З огляду на це кожна пам'ятка є цінним джерелом історико-лінгвістичних студій. До рукописної спадщини Карпатського регіону належить і збірник легенд I пол. XVIII ст. з бойківського села Хітар колишнього Стрийського повіту, який 1895 р. знайшов В. Гнатюк під час

однієї з фольклорних експедицій, а 1897 р. опублікував у Записках НТШ. Граматичні особливості пам'ятки ще не були предметом дослідження мовознавців, хоча рукопис містить цінний лінгвістичний матеріал зокрема для вивчення історії розвитку парадигми минулого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, що розкривають особливості функціонування дієслівної парадигми минулого часу у період пізньосередньоукраїнської мови, науковці здійснюють на матеріалі пам'яток з різних територій України. Так, зокрема У. Штанденко проаналізувала форми минулого часу в «Актах Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.», з'ясувавши, що для вираження минулої дії досить поширеними були, принаймні до кінця XVII ст., дієслова на позначення багаторазовості чи повто-

риваності дії [10, с. 183], тобто ітеративні дієслова. Л. Марчило, розглядаючи часові форми дієслова у «Волинських грамотах XVI ст.», дійшла висновку, що у текстах найбільше зафіксовано саме форм минулого часу і що усі вони генетичного пов'язані з перфектом [9, с. 31]. Дослідники пам'яток західноукраїнського походження, аналізуючи мовні особливості, часто звертають увагу на відображенні у тому чи тому тексті рис діалектного мовлення, зокрема у парадигмі минулого часу. Так, наприклад, Г. Дидик-Меуш виокремила діалектний гіперизм *быль емь* та модифіковані форми давнього перфекта у євангельському тексті XVI ст. із Закарпаття [4, с. 132], Х. Макович – залишки аориста у I особі однини та множини в учительних Євангеліях XVI–XVII ст. [8, с. 10] тощо. Подібні студії дають змогу не лише виявити специфіку функціонування української загальнонародної мови, а й розкрити історію українських діалектів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі засобів вираження минулої дії в мові Хітарського рукописного збірника I пол. XVIII ст., у з'ясуванні ступеня вияву живомовних та книжних елементів у парадигмі минулого часу. Дослідження виконано за публікацією В. Гнатюка «Легенди з Хітарського збірника (I-ої пол. XVIII в.)» [3].

Виклад основного матеріалу. Досліджуваний матеріал засвідчив, що засоби вираження минулої дії, зафіксовані у Хітарському збірнику, відзначаються своєю різноманітністю і є репрезентантами 1) живої української загальнонародної мови, 2) діалектного мовлення, а також 3) книжної писемної традиції.

Перша та друга особи однини і множини у пам'ятці, як правило, представлені поєднанням звичайної форми минулого часу (за походженням – колишнього активного дієприкметника минулого часу на *-ль, -ла, -ло*) та особових енклітиків, що є видозміненими формами допоміжного дієслова *быти* у теперішньому часі – саме ці компоненти утворювали колись *перфект*. Як засвідчує аналізований матеріал, ці енклітики могли стояти, подібно до частки *ся*, у пост- або препозиції відносно дієслова, а також розміщуватися на певній відстані від нього.

Для I ос. однини фіксуємо особові енклітики *-(j)ем, -м* (що є залишками форми *єсмь*):

– безпосередньо **після дієслова**, напр.: *Я днес' кролем', а в ночи былемь злодѣй* [3, с. 6]; *не такихъ я ... силныхъ витязей на войнѣ звитязя[в]ем* [3, с. 15]; *Теди юж бол'ше не мал' ем' що чиніти*

[3, с. 25]; *осквернівъ ем' землю чужею кровію* [3, с. 28]; *А он' рекъ: Єстемь Давидъ разбойник и пришолюемъ к вамъ* [3, с. 28]; *Оумисл[ив] ем я сеи ночи єдную рѣчь пожиточную* [3, с. 29]; *так' безпечно почал' ем' из то[бо]ю розмовляти* [3, с. 34]; *тоту дѣтину мусьль емь оудавити* [3, с. 34] *Отож ти, отче, повѣламъ причину sprawy моя* [3, с. 35];

– у **препозиції**, як-от: *бо емь не справиль Богу нічого рядного на сем свѣтъ живучи* [3, с. 17]; *а то емь стративъ с пригоды* [3, с. 21]; *Дайми коня и шаты, бо ем' стратив' з пригоды* [3, с. 21]; *а то емь стративъ все из пригоды* [3, с. 22];

– на **відстані**: *А то емь шаленого хлопа всадивъ оу темніцю* [3, с. 23]; *моих грѣховъ, которіх ем ти ся сповѣдав' пред тим'* [3, с. 24]; *коли емь бѣду чинів, розбивавъ, кравъ, кровъ проливав'* [3, с. 29]; *И длятогом то от него взявъ той погарь и стративъ* [3, с. 35].

У II ос. однини відзначаємо перевагу повних перфектних форм із допоміжним дієсловом *єси*, як-от: *що єси, милый товаришу, выслухавъ?* [3, с. 5]; *а на Бога небесного и на смерть єси не памятал* [3, с. 17]; *Явно ся єси показал, хто ты єст* [3, с. 21]; *а до мене єси прийшоль одежды справати и коня* [3, с. 22]; *откуда пришол єси изкушати мя тутъ?* [3, с. 24]; *а то єси добре оучиниль, иж то єси покаяв ся* [3, с. 26]; *чому тоту у той пуци здебку старую проставляль єси на иншоє мѣсце?* [3, с. 35].

Скороченою формою від *єсть* здебільшого виступає *єсь*, напр.: *кетъ єсь не хотѣвъ на тамтомъ свѣтъ покутовати за грѣхи своя...* [3, с. 13]; *одежду єсь из себе пропилъ* [3, с. 22]; *Не з горазду тебе бито, що єсь ледвы из душевъ оутѣкъ* [3, с. 22]. Наведені приклади свідчать про те, що у II ос. одн. допоміжне дієслово або його скорочена форма могли стояти у будь-якій позиції відносно дієслова. Крім цього, у пам'ятці засвідчуємо ще один енклітик *-е*, приєднаний до іншого слова: *Що кажеш, ижес мя оучиниль княжатем* [3, с. 22].

I і II ос. множини представлені у порівнянні з одніною меншою кількістю прикладів. Проте й вони дають змогу зробити висновок про перевагу живомовних, зокрема діалектних форм над традиційними. Так, у I ос. мн. засвідчуємо енклітики *сме* та *смо*, у II ос. – *сте*, які найчастіше вживаються у сполученні з іншими словами – переважно із займенниками, прислівниками або службовими частинами мови, напр.: *О пане нашъ, отпусти намъ, бос'мо не знали и не знаємъ, коли твоя милость выйшоль* [3, с. 26]; *гдесме ночовали*

[3, с. 34]; *ещесмо ни йли, нї пили по причастию* [3, с. 38]; *комусте присьгали, ци мнѣ, ци тому дурному и шаленому хлопцу?* [3, с. 23]. І лише два приклади відображають повні форми допоміжного дієслова у множині: *хтос' то подслухавъ нас оу ночи ис товарышомъ моймъ, що єсме бесѣдовали* [3, с. 6]; *Ото єст панъ вашъ, которому єсте присьгали* [3, с. 27].

Переважна більшість аналізованого матеріалу вказує на вживання енклітиків у реченнях з опущеним підметом. Проте зрідка трапляються й речення, у яких особовий енклітик (або допоміжне дієслово) вживається і за наявності підмета, вираженого особовим займенником, напр.: *єст єще у мене єдино княжа, которого єм' я учинїль княжатем'* [3, с. 22]; *єм я розумѣв', иж то простый чоловікъ изо мною ходить* [3, с. 34]; *Чому ты єси мнѣ языка моего не вязавъ* [3, с. 29]; *а то мы и панъ твоя через день тебе искали и не могли сме тя знайти* [3, с. 10].

Форми III ос. однини і множини послідовно вживаються без допоміжного дієслова, напр.: *королеви повѣль єдень мудрець* [3, с. 4]; *Кроль пробудивши ся, здумѣл ся велми* [3, с. 4]; *зняли кроля гаткы* [3, с. 4]; *сталь ходити по межи крамнійцѣ* [3, с. 4]; *Чоловѣкъ ... збояв ся* [3, с. 4]; *пойшли до дому маршалка и увѣдѣли* [3, с. 5]; *Слышавши то крол', одхнуєвъ тяшко* [3, с. 5]; *Пришовши крол' до костела, сѣвъ оу крѣслѣ високо* [3, с. 6]; *Оукрѣпився Богом святым' моцно* [3, с. 12]; *Подобно ты ошалѣвъ* [3, с. 12]; *Скоро то рекъ, а дияволь пропавъ и свѣчи загасли, а жовнѣрь похвалиєвъ Бога и познавъ, иж то все диявольское прохирство* [3, с. 12]; *и наляєвъ окропъ* [3, с. 25]; *он' имъ подяковав* [3, с. 30]; *украв у того погаръ золотый у чоловіка* [3, с. 32]. Тут на діяча завжди вказує підмет, виражений іменником або предметно-особовим займенником, тому потреби у допоміжному дієслові або енклітичній формі немає. На такі особливості у вживанні енклітиків за наявності або відсутності підмета у південно-західних говорах звернув увагу С. Бевзенко [2, с. 140].

Фактичний матеріал засвідчує у формах III ос. однини чоловічого роду як традиційне збереження на письмі етимологічного [л], так і його зміну на [ў], репрезентовану графемою *в*. Щодо причини цієї зміни, то більшість дослідників переконані, що вона аналогічного характеру, відбулася під впливом активних дієприкметників минулого часу чоловічого роду на *-вѣш-* і безпосередньо не пов'язана із занепадом зредукованих.

Значно рідше у Хітарському рукописі вживається колишній *плюсквамперфект* (давно-

минулий час), який позначав дію, що відбулася раніше за іншу минулу дію. У тексті переважають форми без другого компонента допоміжного дієслова *єсмь, єси, єсть* тощо (на зразок *ходилъ былъ* замість *ходилъ былъ єсмь*, що пов'язано, на думку дослідників, із втратою допоміжного дієслова у перфекті [1, с. 320]) і засвідчені, як правило, у складних реченнях, напр.: *А коли отворивъ дверѣ, ано и кон' єго стоить, якъ был поставилъ з вечера* [3, с. 13]; *Сказанїє о єдном цесарї Їовианѣ, котрый был поднѣс' пыху противко Богу, которого Богъ караль* [3, с. 20]; *А коли Їовианъ бывъ оувойшов' оу полату, ано оувидѣль, аггель сидить барзо препышный оубрано* [3, с. 23]; *А я стерѣгъ столицѣ твоей и панѣи твоей и дѣтокъ твоихъ; а тебе то Богъ выдавъ был на по[ка]янїє* [3, с. 27]. Як бачимо з наведених прикладів, «форми давноминулого часу передбачають наявність у реченні... інших дієслів у формі минулого часу» [7, с. 299]. Проте у пам'ятці зазначена тенденція інколи порушується, а значення передминулої дії впливає із ширшого контексту або із загального змісту оповіді. Так, у назві легенди «Слово о пут'ніку кнїги како во Цариградѣ святѣйшии патрїярха Терентий випил' билъ лютую трутизну...» [3, с. 36] відсутнє інше дієслово у формі минулого часу. Однак тут колишній плюсквамперфект вказує загалом на події, які відбувалися у далекому минулому. У реченні *Оуживай то сама душе, що єси была пану зготовила* [3, с. 7], яке є єдиним прикладом використання повної форми плюсквамперфекта, вжито дієслово у наказовому способі. Можемо припустити, що давноминулий час у мовленні маршалка (з легенди про царя, що ходив красти) свідчить про те, що отрута, яку він пив, була зготовлена для царя до описуваних у легенді подій.

Для текстів деяких легенд Хітарського рукопису характерне вживання *ітеративних дієслівних форм* недоконаного виду, що позачали багатозначність, повторюваність дії. У пам'ятці фіксуємо дієслова, утворені, зокрема, за допомогою таких суфіксів:

1) *-ова-*, напр.: *коли ти роскошоваль в гордости своєї и в бучности ... гойноваль* [3, с. 17]; *которым завше ѡжджоваль* [3, с. 24];

2) *-ива-*: *сам' на свой руцѣ ношиваль* [3, с. 23];

3) *-ва-*: *в гордости своєї и в бучности пивал...* [3, с. 17]; *...с которого то завше той чоловікъ пиваль* [3, с. 33];

4) *-а-* (для атематичного дієслова): *в гордости своєї и в бучности... ѡдаль* [3, с. 17]. Як свідчать приклади, у реченнях з ітеративними дієсловами часто міг вживатися прислівник *завше*.

На наявність цих дієслів звернув увагу і В. Гнатюк, публікуючи рукопис. У примітці до дієслова *бжджоваль* дослідник зазначив: «Таке imperfect. повторюєсь в сих легендах частійше» [3, с. 24]. Зауважимо, що ітеративні дієслова науковці фіксують і в інших пам'ятках пізньосередньокраїнського періоду. Так, наприклад, Х. Макович зауважує про «часте вживання багатократних дієслів» (*ношова^а, жива^а*) в учительних Євангеліях XVI–XVII ст. і вважає їх морфологічною особливістю карпатської групи говорів [8, с. 10]. Натомість У. Штанденко засвідчує такі дієслова в записах кінця XVII ст. «Актів Полтавського полкового суду» (*пасаль, не мбваль, кошеваль, кучововали, сижуваль* тощо), зазначаючи, що «ітеративні деривати найчастіше знаходимо у записах прямої мови» [10, с. 184]. Дослідниця припускає, що вони «відбивали окремі риси живої мови Середньої Наддніпрянщини того часу» [10, с. 184]. Однак, зважаючи на те, що ітеративи трапляються у пам'ятках з різних територій України, навряд чи можна говорити про ці дієслова як рису лише якихось окремих говорів. У праці «Історія української мови. Морфологія» зазначено, що «ітеративні дієслова недоконаного виду були поширені в українській мові XVI–XVII ст. ... але пізніше вийшли з ужитку, залишивши в українській літературній мові XIX ст. лише поодинокі сліди» [7, с. 283]. Як бачимо, Хітарський рукописний збірник свідчить про те, що у пам'ятках з території Бойківщини (а також, очевидно, і в живому мовленні) ці дієслова могли вживатися принаймні і в I пол. XVIII ст.

Аналізуючи засоби вираження минулої дії, варто відзначити ще одну особливість, притаманну мові досліджуваного збірника, – явище *транспозиції*, під якою розуміють «використання однієї морфологічної або синтаксичної форми у функції іншої» [6, с. 60]. Такими транспозитами у пам'ятці виступають форми майбутнього простого часу для передавання значення минулої дії. Вони, як свідчить фактичний матеріал, використовуються для позначення дії, що відбулася відразу після іншої дії. Найчастіше функцію транспозита виконує дієслово *стати*, переважно як допоміжне у складеному дієслівному присудку, напр.: *сталь злодбій на плечь кролеви и станеть слухати* [3, с. 5]; *Выслухавши то злодбій, изльзь ис плечи кролевых; станеть его крол' пытати* [3, с. 5]; *пришол маршалокъ, станеть кроля просити до своего дому на гостину* [3, с. 7]; *И поклонив'ши ся, станеть его барзо умилно а розмайто просити* [3, с. 7]; *И призвалъ до себе, станеть ихъ питати* [3, с. 9]; *Станеть его жовнбрь молити,*

абы ему давъ покуту якую [3, с. 10]; *А жовнбрь и на того ничъ не гадавъ; и станеть говорити* [3, с. 11]; *Его оушитки состави розслабли; станеть тихимъ, а покорнымъ словомъ говорити* [3, с. 16]; рідше – як самостійне дієслово у простому присудку: *И коли тамъ съль крол, станеть теды перед кролем маршалокъ со женою своею* [3, с. 7]; *Еще ся дияволь оучинивъ его єднымъ гайдукомъ и пришовши, свбчею станеть перед нимъ* [3, с. 12].

Інколи транспозитом виступає дієслово *почати* та деякі інші, напр.: *И коли тамъ съль крол, станеть теды перед кролем маршалокъ со женою своею, почнутъ его вбцовати розмайтыми словы леснымы* [3, с. 7]; *И пришовъши близъ против' него, почнетъ на него огнемъ сапати... [3, с. 11]; ...и пришовши, свбчею станеть перед нимъ и почнетъ ему говорити* [3, с. 12]; *А коли была ноц и было в пультноци, прийшли разбойники... ставши оу ворот монастирскихъ, почнутъ кликати* [3, с. 31]; *Потомъ якогос' часу не борзо увойшоль и злодбій до костела. ... Потомъ посмотритъ на майстатъ королевскій* [3, с. 6]. Використання «майбутнього живописного» [5, с. 163] часто створює ефект раптовості дії, напр.: *Слышавши то злодбій, выпалит' кроля по челюсти мощно* [3, с. 5]; *То рекши, ударитъ дйти[но]ю мощно о землю* [3, с. 12].

У пам'ятці фіксуємо усього кілька архаїчних форм *аориста*, більшість з яких вжито у легенді про розбійника Флавіана, і всі вони, як показує фактичний матеріал, є засобами типізації мовлення персонажів. Так, за легендою, розбійник Флавіан, аби мати змогу пограбувати жіночний монастир, вдавав із себе ченця. І щоб бути якомога більше схожим на монаха, вживає у своєму мовленні велику кількість старослов'янізмів, з-поміж яких є й аорист. Розбійник звертається до ігумені та інших черниць з такими словами: «... *прійдохъ к вам' аз' старецъ грбшный навидбти жития вашего...*» [3, с. 30]. Природно, що і в мовленні черниць теж трапляються архаїчні форми: *Богъ тя посла к намъ* [3, с. 30]. І лишк один приклад аориста засвідчуємо у словах автора: *И вынявши з под рызы мечъ свой, показа имъ и рече* [3, с. 31]. Поодинокі приклади аориста від дієслова *бити* знаходимо і в легенді про царя Йовіана: *блиснуть яко блискавица, и невидимо быст* [3, с. 27].

Звернемо увагу й на деякі фонетичні явища, що знайшли відбиття у парадигмі минулого часу. Для мови Хітарського збірника характерне явище, поширене у багатьох бойківських говірках, – усичення слова. Воно реалізується у різних частинах мови, зокрема і в дієсловах. У формах минулого часу засвідчуємо апокопу – втрату одного або кіль-

кох звуків у кінці слова – у дієслові *злякати ся*, напр.: *Слышавши то, человекъ, зляк' ся* [3, с. 16]; *И зляк ся бѣднѣй* [3, с. 21]; *видѣвши княжа его, зляк ся* [3, с. 22].

Досліджуваний рукопис досить послідовно відображає один із наслідків занепаду зредукованих у системі приголосних – спрощення суфіксального *-л-* колишніх активних дієприкметників чоловічого роду, якщо перед [л] стояв приголосний, а після нього занепадав зредукований (в абсолютному кінці слова), напр.: *Крол рекъ* [3, с. 4]; *А злодѣй рекъ* [3, с. 4]; *злодѣй изльзъ ис плечи королевых* [3, с. 5]; *крол' ... льгъ спати* [3, с. 5]; *Докональ живота своего, оумерь смертию великою* [3, с. 7]; *А я стеръгъ столицъ твоей* [3, с. 27] тощо. І лише окремі приклади, у яких відсутнє таке спрощення, вквзують на незначний вплив книжної традиції, як-от: *...на ким' бы могли*

свою шапку познати [3, с. 6]; *Видѣвши то хлопонецъ, побѣгль до полаты его* [3, с. 18].

Висновки. Аналіз засобів вираження минулої дії в Хітарському рукописному збірнику I пол. XVIII ст. засвідчив сильний вплив живого розмовного мовлення. Традиційні архаїчні елементи, як показало дослідження, здебільшого виконували стилістичні функції. Перевага у тексті пам'ятки живомовних форм минулого часу – і тих, що пізніше закріпилися як норма української літературної мови, і діалектних (зокрема рис бойківського говору), – вказує на руйнування книжних традицій у тогочасній літературно-писемній практиці, а подальше всебічне лінгвістичне дослідження Хітарського рукопису дасть змогу уточнити окремі аспекти функціонування як живої розмовної, так і писемної мови пізньосередньокраїнської доби на західноукраїнських землях.

Список літератури:

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. *Нариси із словозміни та словотвору*. Ужгород, 1960. 416 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : *Вища школа*, 1980. 246 с.
3. Гнатюк В. Легенди з Хітарського збірника (I-ої пол. XVIII в.). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1897. Т. 16. С. 1–38.
4. Дидик-Меуш Г. Закарпатські говіркові риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2008. Вип. 12. С. 131–133.
5. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 2012. 350 с.
6. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 4. Донецьк : ДонНУ, 2012. 388 с.
7. Історія української мови: Морфологія. Київ : *Наукова думка*, 1978. 539 с.
8. Макович Х. Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 15 с.
9. Марчило Л. Часові форми дієслова у «Волинських грамотах XVI ст.» *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць. 2010. Вип. 6. С. 31–37.
10. Штанденко У. Морфологічні особливості ітеративних дієслів у пам'ятках старокраїнської мови. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових статей. Київ, 2013. Вип. 22. С. 182–186.

Bychkova T. S. PECULIARITIES OF THE PAST ACTION EXPRESSION IN THE MANUSCRIPT COLLECTION OF THE EARLY 18th CENTURY FROM THE TERRITORY OF BOYKIVSHCHYNA

The article is dedicated to the analysis of the past tense forms attested in the manuscript collection of the early 18th century from the village of Khitar, Stryi district.

It has been established that the means of the past action expression recorded in the text are distinguished by their diversity and are the representatives of 1) the living Ukrainian national language, 2) dialectal speech – in particular, they reflect the features of Boykos dialects, which are widespread in the territory where the manuscript was created, 3) the bookish written tradition.

*In the past tense paradigm, the remains of the perfect forms (enclitics) characteristic of many South-Western dialects have been found. They could be used in the post- or preposition to the verb, be placed at a certain distance from it or join other parts of speech. In the 1st p. sg., enclitics **-(j)ем, -м** are attested. In the 2nd p. sg., despite the predominance of full perfect forms with the auxiliary verb **еси**, the enclitics **-есъ, -съ** are recorded. In plural – **сме, смо** (1st p.) and **сте** (2nd p.). Forms of the 3rd p. sg. and pl. appear successively without an auxiliary verb. The former plusquamperfectum (past perfect) is also attested in the text under study. Among the means of the past action expression, a number of iterative verbs indicating the multiplicity or repetition of an action have been singled out; those verbs generally disappeared by the end of the 17th century, but*

continued to be used in the Khitar manuscript. It has been established that the archaic forms of the aorist, represented by a small number of examples, were used in the text with a stylistic purpose and were mainly a means of typifying the speech of some characters. In addition, the collection includes the phenomenon of transposition – the use of the future simple tense forms to express the meaning of a past action. It is noted that such transpositions in the text often create an effect of suddenness.

The predominance of colloquial past forms – those that later became established as the norm of the Ukrainian literary language as well as dialectal forms – in the Khitar manuscript collection of the early 18th century testifies to the breaking of bookish traditions in the literary and written practice of that time, and further research of the text will make it possible to clarify certain language aspects of the Late Middle Ukrainian period in the Western Ukrainian lands.

Key words: *Khitar manuscript collection, Late Middle Ukrainian language, perfect, enclitics, plusquamperfectum, aorist, iterative verbs.*